

Miljana Milojević

*KRITIKA REFLEKSIVNO–REFERENCIJALISTIČKE
ANALIZE FENOMENALNOG ZNANJA*

APSTRAKT: U ovom radu će biti razmatran pokušaj Džona Perija da se sadržaj fenomenalnog znanja analizira na način koji bi omogućio izbegavanje prigovora koji tvrdi da nededucibilnost ove vrste znanja iz fizikalnog znanja vodi ontološkom zaključku da fizikalizam mora biti pogrešna doktrina. U pitanju je pokušaj da se sadržaj fenomenalnog znanja odredi uz pomoć refleksivno–referencijalističke semantičke teorije koja omogućava da se porast u saznanju objasni bez uvođenja novih (nefizikalnih) činjenica na predmetnom nivou o kojima bi ovo novo znanje moglo biti. Argumentisaću u prilog tome da, čak i ako dopustimo da je slučaj fenomenalnog znanja samo još jedan slučaj prepoznavalačkog znanja, krajnji rezultat analize pati od neuklonjivih inkonzistentnosti, a ponuđena analiza sadržaja fenomenalnog znanja nije kompatibilna sa početnim pretpostavkama osnovne argumentacije.

KLJUČNE REČI: Fenomenalno znanje, qualia, refleksivni sadržaji, koreferencija.

U ovom radu ću se baviti jednim posebnim pokušajem da se sadržaj fenomenalnog znanja analizira na način koji bi omogućio izbegavanje anti-fizikalističkog prigovora koji tvrdi da sama činjenica da postoji nešto što može biti okarakterisano kao čisto fenomenalno znanje¹ podrija osnovne pretpostavke fizikalizma. Naime, pojedini autori² su ukazali na poseban status ovog znanja i postulirali njegovu nededucibilnost iz objektivnog, fizikalnog znanja, da bi na kraju izveli metafizički zaključak da u svetu moraju postojati nefizikalne činjenice, te da iz tog razloga fi-

- 1 Znanje* o fenomenalnim svojstvima koje se stiče imanjem odgovarajućih iskustava. Pojedini autori odriču ovu osobinu fenomenalnom znanju (Denet, Mandik, Churchland) i smatraju da se fenomenalno znanje može steći konvencionalnim saznavnim putevima, čitanjem, slušanjem itd.
- 2 Nagel, T., 'Kako izgleda biti slepi miš?', *Theoria* 2/1994, Jackson, F., "Epifenomenalna kvalitativna svojstva", *Theoria*, vol. 37, br. 2, 1994, str. 83-94., Jackson, F. "What Mary Didn't Know", *Journal of Philosophy* 83, 1986, str. 291-295, Chalmers, D. J. "Phenomenal Concepts and the Knowledge Argument", u: Peter Ludlow, Yujin Nagasawa & Daniel Stoljar (eds.), *There's Something About Mary: Essays on Phenomenal Consciousness and Frank Jackson's Knowledge Argument*, MIT Press, 2004.

zikalizam mora biti pogrešna metafizička doktrina. Kao odgovor na ove snažne tvrdnje u prilog dualističkog metafizičkog stanovišta, rodila se plodna rasprava u kojoj su zagovornici fizikalizma pokušali da ovaj fenomen nededucibilnosti znanja fenomenalnih svojstava objasne na načine konzistentne sa monističkom slikom sveta.

Kao što je već naznačeno u uvodnoj rečenici, u ovom radu ću se prevashodno baviti jednim određenim pokušajem da se prevaziđe ova teškoća stavljena pred fizikalistu, pokušajem Džona Perija da se sadržaj fenomenalnog znanja odredi uz pomoć refleksivno-referencijalističke semantičke teorije. Ova teorija predviđa da je moguće, a u nekim slučajevima da je i nužno, razdvojiti različite nivoe sadržaja naših tvrdjenja i verovanja. Kao posledica ove proliferacije sadržaja javlja se mogućnost objašnjenja porasta u znanju (u slučajevima identifikacionog i prepoznavalačkog znanja) bez uvođenja novih činjenica na predmetnom nivou o kojima bi ovo novo znanje moglo biti.

Nakon izlaganja početnog argumenta usmerenog protiv fizikalističke teorije i nakon prikaza odgovora koji je pružen putem usvajanja refleksivno-referencijalističke pozicije, nastojaću da pokažem da ovakav odgovor ne pruža zadovoljavajući opis sadržaja koji konstituise fenomenalno znanje. Argumentisaću u prilog tome da čak i ako dopustimo da je slučaj fenomenalnog znanja samo još jedan slučaj prepoznavalačkog znanja i da u skladu sa tim pati od svojevrsnih nedostataka takve vrste znanja, npr. da nije nužno verovati u njegov sadržaj, već je dovoljno biti usaglašen sa njegovim sadržajem, i ako prihvatimo jednu neobičnu koncepciju fenomenalnih pojmova koja ih lišava svakog deskriptivnog sadržaja, a koja je neophodna u ovoj analizi, uz sva ova dopuštenja i izuzetno “dobronameran stav” prema autoru argumenta može se pokazati da krajnji rezultat analize pati od neuklonjivih inkonzistentnosti i da ponuđena analiza sadržaja fenomenalnog znanja nije kompatibilna sa početnim pretpostavkama osnovne argumentacije.

Epistemološki argument³ i Perijeva strategija za odbranu fizikalizma

Najpoznatiji argument protiv fizikalizma, a koji se zasniva na isticanju posebnog karaktera fenomenalnog znanja je svakako epistemološki argument Frenka Džeksona. U tekstu pod nazivom “Epifenomenalna kvalitativna svojstva” Džekson izlaže razloge koji bi trebalo da nas uvere u neispravnost fizikalističke doktrine, a koji su osnovani na jednom filozofskom misaonom eksperimentu. Glavni akter

3 Džekson je 1982. izneo dva argumenta pod istim nazivom – epistemološki argument u prilog *qualia*. Jedan od njih je baziran na scenariju o Fredu, drugi na scenariju o Meri. «Epistemološki argument» je vremenom postao sinonim za njegov drugi oblik. Dalje u tekstu pod «epistemološkim argumentom» podrazumevaće se upravo ova, druga verzija argumenta.

Džeksonovog scenarija je Meri, brilijantna neuro-naučnica koja je od rođenja zatočena u crno-beloj sobi. Tokom svog života Meri je uspela da stekne potpuno fizikalno znanje koje se tiče viđenja boja, a do ovakvog znanja došla je čitajući isključivo crno-bele knjige i radeći na crno-belom računaru. Meri je naučila tačno koje talasne dužine prouzrokuju određene događaje u nervnom sistemu, koji tipovi neurona se pale i sa kojom frekvencijom, kako se ovi električni impulsi prenose do centra za prepoznavanje boja i koje boje se pri tim dešavanjima prepoznaju. Takođe, Meri je naučila i koji objekti tipično imaju određene boje. Jednog dana isti oni filozofi koji su odlučili da Meri liše svakog iskustva boje odlučuju da je vreme da Meri izađe na svetlost dana. Nakon izlaska iz svoje sobe Meri će ugledati paradajz i, kako nam Džekson sugeriše, formiraće novo verovanje, verovanje o novoj činjenici, o tome kako izgleda videti crveno⁴.

Ključna teza koja sledi iz ovog misaonog eksperimenta je da će Meri po izlasku iz crno-bele sobe naučiti nešto novo. Intuicija nam govori da će Meri steći novo znanje a to novo znanje će biti zanje o viđenju boja, koje je po pretpostavci već potpuno u fizikalnom smislu. Na osnovu ovih zapažanja formiran je argument koji podriva ispravnost fizikalizma:

- (a) Meri ima potpuno fizikalno znanje.
- (b) Meri nema potpuno znanje pre izlaska iz sobe.
-
- (c) Fizikalizam nije ispravan.⁵

Peri će usvojiti obe Džeksonove premise, ali će usvojiti i verovanje koje je upravo suprotno zaključku koji navodno sledi iz a) i b) – d) Fizikalizam je ispravan. Rešenje ove trenutne nezadovoljavajuće situacije koja se tiče Perijevoog skupa verovanja biće u pružanju jedne nove slike znanja. On će uz pomoć refleksivno-referencijalističke teorije nastojati da pokaže da je moguće imati novo znanje o staroj činjenici, a pri tome da ovo novo znanje ima neku informativnu vrednost.

Pre nego što pređemo na analizu sadržaja novog znanja treba pokazati u čemu se sastoji «stara slika znanja» i osporavanjem kojih pretpostavki možemo izbeći Džeksonov zaključak. Džeksonov argument tvrdi izvesne epistemološke pretpo-

4 Videti Jackson, F., „Epiphenomenal Qualia“, str. 131.

5 1) Meri (pre izlaska iz crno-bele sobe) zna sve fizikalno što se može znati o drugim ljudima.

2) Meri (pre izlaska iz crno-bele sobe) ne zna sve što se može znati o drugim ljudima (zato što će nešto naučiti po njenom izlasku iz crno-bele sobe)

Dakle,

3) Postoje istine o drugim ljudima (i o njoj samoj) koje izmiču fizikalističkoj priči. Frank Jackson, „What Mary Didn't Know“, str. 293.

stavke i iz njih izvodi ontološki zaključak. Međutim, kako bi c), koje predstavlja ontološku tvrdnju, zaista sledilo iz a) i b), koji predstavljaju epistemološke tvrdnje, nužno je pretpostaviti određeno shvatanje o prirodi saznanja kako bismo od saz najnog nivoa mogli da pređemo na stvarnosni nivo. Ovo su skrivene premise epistemološkog argumenta i njihovom eksplikacijom epistemološki argument dobija sledeću formu:

- a) Meri ima potpuno fizikalno znanje.
- a') Sve fizičke činjenice mogu da se saznaju pod nekom fizikalnom konceptualizacijom
- a") Meri ima znanje o svim fizičkim činjenicama.

- b) Meri nema potpuno znanje pre izlaska iz sobe.
- b') Svako novo znanje mora da bude znanje o nekoj novoj činjenici. (Pretpostavka predmetnosti)**
- b") Meri ne zna sve činjenice pre izlaska iz sobe.
-
- c) Fizikalizam nije ispravan

Odricanjem bilo koje od ovih skrivenih premisa sprečava se napredovanje ka anti-fizikalističkom zaključku. Peri nije spreman da se odrekne a') koje predstavlja glavnu metodološku postavku fizikalizma⁶, njegova argumentacija u odbrani od epistemološkog argumenta ići će u pravcu da se pokaže kako iz b) ne sledi b"), odnosno on će nastojati da dokaže da je moguće da imamo različita znanja iste činjenice, bez ikakve promene u sadržaju onoga *šta* se zna. Ako Peri uspe da obori zaključak ka b") onda će moći da izbegne nekoherentnost u svojim verovanjima da a), b) i d).

Peri smatra da je uzrok usvajanja b") onda kada se usvoji b) «zabluda predmetnosti»⁷. Pomenuta zabluda nastaje kao posledica prihvatanja «pretpostavke predmetnosti»⁸, koju Peri smatra krucijalnim mestom na kome počiva epistemološki argument. Ova pretpostavka izražava jedno shvatanje sadržaja znanja. Znanje ima svoj predmet, to su stvari i svojstva o kojima se nešto zna i često se pretpostavlja da je sadržaj određenog znanja isključivo ono *šta* se zna o predmetu. Kritika episte-

6 O razlikovanju metodoloških i ontoloških postavki materijalizma videti Nikola Grahek, *Materija, svest i saznanje*, str 7.

7 "Subject matter fallacy", vidi John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 20, 173.

8 "Subject matter assumption", vidi John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 21, 68-69, 113-115.

mološkog argumenta koju Peri iznosi treba da pokaže da je znanje koje Meri stiče nakon njenog izlaska iz crno-bele sobe znanje posebne vrste koju on naziva prepoznavalačkim znanjem, a ovu vrstu znanja moguće je konstituisati tek kada se napusti «predmetna pretpostavka». Novo znanje je znanje stare činjenice ali na novi način. Razlika je u tome kako se nešto zna, a ne u tome šta se zna.

Šta je Meri naučila i na koji način?

Šta je onda predmetni sadržaj Merinog znanja iz crno-bele sobe o kojem će steći novo znanje, novo u smislu da je način na koji sada zna o njemu nov, kada je napokon napusti? Nakon oslobađanja Meri će biti u poziciji da formira nekoliko novih verovanja koja se tiču iskustva viđenja crvene boje:

- 1) Ovako izgleda imati moje trenutno iskustvo.
- 2) Ovako izgleda za mene sada da vidim crveno.
- 3) Ovako izgleda videti crveno.

Verovanja izražena sa 1) i 2) ne predstavljaju problem za fizikalizam jer su ovo verovanja o potpuno novim partikularnim događajima, a ne verovanja o tipovima događaja. Ova verovanja nisu o tome kakav je svet zaista, ona ne postavljaju nikakav teret na pleća fizikaliste. I sam Džekson je eksplicitno tvrdio da znanje koje može da ugrozi fizikalističku poziciju mora da bude znanje koje se ne tiče samo ličnog iskustva, već koje se tiče i tuđih iskustava, koje govori nešto o svakoj instancijaciji određenog tipa iskustva.⁹

U skladu sa ovim 3) nam se čini kao savršeni kandidat verovanja u pitanju, koji ne tvrdi ni previše ni premalo, te da verovanje ovog tipa mora biti ono koje podriva fizikalizam i na koje Džekson mora da se obaveže. Međutim, ova tvrdnja nas obavezuje na još neke pretpostavke. Kako bi Meri uopšte mogla da formira verovanje ovog tipa ona jednostavno mora već da poseduje pojam o subjektivnom karakteru iskustva viđenja crvene boje. Ona mora da zna da i drugi ljudi imaju slična iskustva crvene boje i da postoji izvesno *quale* koje se javlja prilikom iskušavanja crvene boje¹⁰. Možemo da pretpostavimo da je iz jedne od svojih crno-belih knjiga Meri naučila definiciju subjektivnog karaktera Qc ili *quale*-crveno koja bi sadržala tekst sličan ovom: *quale*-crveno je subjektivni karakter iskustva viđenja crvene boje koji se javlja kod ljudi sa zdravim neuro-optičkim sistemom kada gledaju u crvene stvari. Definicija ništa ne govori o ontološkoj prirodi *qualia*, pa je

9 Treće poglavlje teksta "What Mary Didn't Know".

10 Peri smatra da *qualia* u principu mogu biti fizičke prirode i time se svrstava u Q-fizikaliste. Samo postojanje *qualia* ne osporava fizikalizam.

i sam pojam o Qc ontološki neutralan¹¹. U pojmu se nalazi samo funkcionalni opis, koji nam govori samo o tipičnim uzrocima i posledicama određene pojave, ali nam ne govori ništa o njenoj prirodi. Ovakvu vrstu pojmova koji se odnose na mentalna stanja Čalmers naziva psihološkim pojmovima, kako bi ih razlikovao od fenomenalnih pojmova koji mogu biti stvoreni samo imanjem odgovarajućih iskustava i koji u sebi sadrže nešto poput hjumovske ideje koja je zadužena za identifikaciju i ponovno prepoznavanje istog mentalnog stanja¹². Ova dvostruka podela pojmova koji se odnose na mentalna stanja odgovara i dvojnog aspektu mentalnog. Fenomenalni pojmovi se bave time kakav je osećaj biti u određenom mentalnom stanju, dok su psihološki pojmovi zainteresovani za odgovornost mentalnog za određena ponašanja. Ove dve vrste pojmova su potpuno nezavisne jedna od druge i moguće je steći pojam jedne vrste o određenom mentalnom stanju a da istovremeno ne posedujemo pojam druge vrste o tom istom mentalnom stanju, niti je slučaj da posedovanjem pojma jedne vrste dolazimo u poziciju da dedukcijom izvedemo pojam druge vrste.

Sada možemo da zaključimo da je Meri još u stanju zatočeništva morala da ima verovanje koje bi mogla da izrazi sledećom rečenicom:

4) Qc je subjektivni karakter viđenja crvenog. (Po definiciji)

Iz 3) i 4) Meri može da zaključi:

5) Qc je ovaj subjektivni karakter.

Propozicije izražene sa 4) i 5) moraju da imaju različite istinosne uslove, jer je Meri znala 4) pre izlaska iz crno-bele sobe dok je 5) naučila tek po izlasku iz nje. Pred nama je pitanje: Gde se nalazi novo znanje izraženo rečenicom 5)? Kako je uopšte moguće da se istinosni uslovi 4) i 5) razlikuju? Šta može biti novi sadržaj verovanja koje se javlja u rečenici "Qc je ovaj subjektivni karakter"? Ukoliko su fizikalisti u pravu i ako su sve činjenice fizičke prirode, onda novo znanje ne sme biti ni o kakvoj novoj činjenici. Gde se onda nalazi sadržaj novog znanja koje je Meri stekla po izlasku iz sobe? Sva tri navedena verovanja, 3), 4) i 5), imaju isti predmetni sadržaj, ono o čemu ona govore je potpuno jednako u sva tri slučaja, ona izražavaju istu propoziciju. Ipak, pre izlaska iz zatočeništva Meri je znala samo 4). Prema Perijevom mišljenju nakon prvog iskustva viđenja predmeta u boji Meri je zaista naučila nešto novo, ali ovo novo znanje nije ni o kakvoj činjenici koju Meri nije znala i pre. Meri sada zna kako da prepozna crvenu boju, jer je njen psihološki

11 O ontološkoj neutralnosti pojmova videti John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 63-64.

12 Vidi David Chalmers, *The Conscious Mind*, Oxford University Press, 1997, str. 11.

pojam o subjektivnom karakteru iskustva viđenja crvenog sada povezan sa njenom hjumovskom idejom crvenog.

Ovo znanje je analogno znanju koje stičemo kada prepoznamo neku osobu o kojoj već imamo formiran pojam. U Perijevom primeru¹³ ovakvog znanja on odlazi na konferenciju Američkog filozofskog društva i u hotelskom predvorju započinje razgovor sa drugim učesnikom konferencije. Peri tom prilikom iznosi svoja zapažanja o protoku informacija i svom sagovorniku preporučuju knjigu koja se bavi ovim fenomenom. Tom prilikom Peri izgovara sledeću rečenicu: „Fred Drecke je napisao knjigu *Knowledge and the flow of information*“. Na ovo njegov sagovornik odgovara: „Ja sam napisao knjigu *Knowledge and the flow of information*“. Saslušavši odgovor njegovog sagovornika Peri, koji nikada ranije nije video Dreckea, čak ni na fotografiji, formira novo verovanje i izražava ga sa: „Vi ste napisali *Knowledge and the flow of information*“.

Sva tri izražena verovanja imaju isti predmetni sadržaj, jer Drecke, ja i Vi u navedenim iskazima referiraju na istu osobu – na Dreckea, i upravo je Drecke taj koji je deo propozicije koju izražavaju sve tri rečenice. Ipak, i dalje ne možemo da se otmemo utisku da je Peri zaista naučio nešto novo i da iako je znao i pre razgovora da je Drecke autor spomenute knjige, on svakako nije verovao u to da je čovek ispred njega, Drecke, napisao ovu knjigu. Ono što možemo da zaključimo iz ovog primera je, prema Perijevom mišljenju, to da se novo znanje ne može nalaziti na predmetnom nivou, tj. da u novom znanju nije sadržana nijedna nova činjenica.

Znanje koje je Meri stekla je istog tipa. I odgovor na pitanje šta je sadržaj ovog novog znanja nalazi se na refleksivnom nivou.

Refleksivni sadržaji

Refleksivni sadržaji su inicijalno uvedeni kao rešenje problema koje je kognitivni značaj stvarao za referencijalističke teorije, ali su se kasnije pokazali kao korisno oruđe za opis prepoznavalačkog znanja.

Refleksivno-referencijalistička teorija dovodi u pitanje pretpostavku predmetnosti uvodeći različite nivoe sadržaja iskaza i verovanja. Zvanični ili predmetni sadržaj se izjednačava sa raselijanskim propozicijama gde su činjenice o interpretaciji jezika ili misli uzete kao date (činjenice poput onih da je rečenica iskazana u srpskom jeziku, da određeni pojmovi referiraju na određene objekte, itd.). Iz tog razloga uz pomoć predmetnog sadržaja ne može da se napravi razlika između verovanja kao što su ona iskazana uz pomoć 3), 4) i 5). Ovako shvaćen sadržaj iskaza ili misli odgovara onome šta je rečeno ili šta se veruje. Međutim, ako se činjenice koje se tiču interpretacije jezika i misli ne smatraju datim i ako ne učitamo sve činjenice

13 Vidi John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 119-122.

koje se tiču konteksta izricanja, onda možemo da dođemo do drugih manje učitanih (“less-loaded”) sadržaja, a gde pod sadržajima podrazumevamo načine za klasifikaciju kognitivnih i lingvističkih događaja pomoću njihovih istinosnih uslova. Refleksivni sadržaj je tip ovih manje učitanih sadržaja i naziva se refleksivnim jer postavlja uslove na same iskaze i misli, a ne samo na objekte o kojima se misli i govori. Kako bi izvesno verovanje bilo istinito takođe mora biti istinita i određena propozicija o tome na koji način samo verovanje i njegove komponente moraju da budu povezani sa svetom. Ovi različiti sadržaji svakako ne predstavljaju različita verovanja, oni su samo različiti aspekti istog verovanja. Ono šta se “aktivno” veruje je samo predmetni sadržaj, dok smo sa ostalim sadržajima samo dobro usklađeni.

Sva tri navedena verovanja (3), 4) i 5)) imaju identičan predmetni sadržaj i istinosni uslovi su jednaki za svako od njih ako se kao dato uzme ono na šta pojmovi koji ih tvore referiraju. Ova verovanja su istinita akko je *quale*-crveno subjektivni karakter viđenja crvenog. Ipak njihovi refleksivni sadržaji se razlikuju. Ako ne učitamo kao date relacije između pojmova i sveta dobićemo:

4) je istinito akko je poreklo pojma Qc koji Meri poseduje subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog.

3) je istinito akko je akt unutrašnje pažnje, sa kojim je povezano, usmeren na subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog.

5) je istinito akko je akt unutrašnje pažnje, sa kojim je povezano, usmeren na poreklo pojma Qc koji Meri poseduje.

Na ovaj način dolazimo do iskaza o tome kako verujemo ili tvrdimo nešto.

Razlike u refleksivnim sadržajima nastale su nakon prvog iskustva viđenja crvene boje. Promene su nastale u samim pojmovima (u njihovoj vezi sa svetom), u tome kako Meri misli o Qc, dok je ono šta Meri misli ostalo potpuno nepromenjeno. Predmet njenog verovanja ostao je posve isti.

Ovakvom analizom sadržaja naših verovanja i znanja Peri je u mogućnosti da ponudi jedno moguće rešenje za zagonetku – otkuda Meri nova informacija nakon izlaska iz crno-bele sobe bez uvođenja nefizičkih entiteta¹⁴. Peri zadržava tezu da postoji neko znanje koje je moguće steći samo relevantnim iskustvom, ali ne zaključuje da to znanje ne može biti činjenične prirode. Informacija koju tražimo nalazi se u eliminaciji mogućnosti¹⁵ sa refleksivnog nivoa a kasnije ćemo videti koja je tačno ova mogućnost.

14 Na ovaj način Peri negira Luisovu tezu da svako znanje-da mora biti moguće steći i nekim drugim putem, a ne samo imanjem odgovarajućeg iskustva, zbog čega je Merino novo znanje smatrao znanjem-kako.

15 Luis je smatrao da je za porast u informativnom, propozicionalnom znanju odgovorna izvesna eliminacija mogućnosti. O ovom stanovištu videti Lewis, David, “What Experience Teaches”, Stalnaker, Robert C. *Our knowledge of the internal world*, Oxford University Press, 2008, str. 99-102.

Vratimo se sada na trenutak primedbi da postoje različiti tipovi pojmova koji su pogodni za izdvajanje subjektivnih karaktera, fenomenalni i psihološki.

Prepoznavalačko znanje izraženo uz pomoć fenomenalnog i psihološkog pojma

Kako bismo izrazili Merino novo znanje uz pomoć izvornog fenomenalnog i psihološkog pojma u igru ćemo uvesti scenario Martine Nide-Rumelin¹⁶. Martinina dopuna Džeksonovom eksperimentu originalno je postavljena kako bi se ukazalo na to da za novo znanje o kojem Džekson govori nije dovoljno samo lično, pojedinačno iskustvo boje, već je potrebno da ono bude izraženo uz pomoć pojmova koji odgovaraju tipovima događaja. U ovom tekstu će Martinin scenario biti iskorišćen kako bi se objasnila mogućnost sticanja fenomenalnog pojma o određenom *quale* koji bi bio potpuno nezavisan i odvojen od odgovarajućeg psihološkog pojma.

Dakle, nakon izlaska iz crno-bele sobe Meri neće odmah biti puštena u spoljašnji svet nego će pre toga biti odvedena u novu sobu specijalno uređenu za nju. U ovoj sobi se na zidovima nalaze uzorci boja, ali koji ne otkrivaju ništa o tome koju boju predstavljaju. To su samo kvadrati ispunjeni različitim bojama. Sada Meri može da formira fenomenalne pojmove sa hjumovskim idejama, ali ne zna kojim subjektivnim karakterima njene ideje odgovaraju. Stoga, Meri neće biti u poziciji da formira verovanje o objektivnoj činjenici koristeći njene nove pojmove, naime, o tome kakva su iskustva viđenja boja drugih ljudi, pa tako njena verovanja ne mogu biti one vrste koja ugrožavaju moguću istinitost fizikalizma. Bez obzira na to, dok bude boravila u Martininoj sobi Meri će formirati neke nove fenomenalne pojmove i onaj čiji je predmet *quale*-crveno imenovaće Qvau.

Nakon konačnog izlaska na svetlost dana Meri će obrazovati verovanje koje će moći da izrazi na sledeći način:

6) Qvau je Qc.

Ispitajmo sada šta je sadržaj njenog novog verovanja. I proverimo da li je novi refleksivni sadržaj dovoljan da objasni i da pruži novo znanje koje je ovde u pitanju. Novo znanje koje je Meri stekla je informativno na način koji zaista eliminiše neke mogućnosti, a eliminisana mogućnost je zapravo zamislivost da ovaj subjektivni karakter nije subjektivni karakter iskustva viđenja crvenog. Ovo zvuči prilično ubedljivo.

16 Videti Martine Nida-Rumelin, "On Belief About Experiences: An Epistemological Distinction Applied to the Knowledge Argument Against Physicalism", *Philosophy and Phenomenological Research*, 58 (1), str. 51-73, 1998.

Nakon što je bila izložena različitim uzorcima boja u Martininoj sobi čini se intuitivno tačnim da je Meri tada u poziciji da formira verovanje Qvau nije Qc, jer je u tom trenutku ovo zamislivo za nju. Međutim, ova zamislivost ne može biti ukorenjena u metafizičkoj mogućnosti da Qvau nije Qc, odnosno da dati referent Qvau nije dati referent Qc, jer takva mogućnost uopšte ne postoji, postoji samo jedno svojstvo i ono je identično sa samim sobom.

Peri će ovu mogućnost naći na refleksivnom nivou i ona će biti u korelaciji sa stvarnom mogućnosti, naime, stvarnoj mogućnosti da dva pojma koja Meri poseduje ne koreferiraju. Čini se da je sada sve u redu. Intuitivno je da Meri zaista može da zamisli da Qvau nije Qc dok je u Martininoj sobi i ova zamislivost mora da ima nekih osnova u stvarnim mogućnostima. Sa druge strane čini se da je mogućnost nekoreferencije stvarna mogućnost, dva nezavisna pojma mogu da budu pojmovi o dve različite stvari, bar se tako čini, i takođe se čini plauzibilnim da je ova mogućnost upravo ona mogućnost koja utemeljuje našu zamislivost. Zamislivost da Qvau nije Qc omogućena je time što je moguće da referencija pojma Qvau nije i referencija pojma Qc. Znanje koje Meri stiče jeste informativno, ali ne na predmetnom, već na refleksivnom nivou. Ona sada zna da njena dva pojma koreferiraju i eliminisana je mogućnost njihove nekoreferencije.

Gde je kontingentnost?

Međutim, zamislimo se na trenutak šta bi sve ovo trebalo da znači. Peri će reći da je "Qvau je Qc" nužna istina¹⁷, ali da je kontingentno da naša dva pojma referiraju na istu stvar. Kontingencija se nalazi samo na refleksivnom nivou, a refleksivni sadržaj Merinog verovanja da Qvau nije Qc mora biti kontingentni iskaz a ne kontradikcija.

Međutim, Peri nije u mogućnosti da objasni ovu zamislivost tako što bi postulirao postojanje nekog novog fenomenalnog svojstva višeg reda koje zamišljamo kada koristimo naš fenomenalni pojam i pomoću kojeg upravo identifikujemo Qvau, a koje može ili ne mora da bude svojstvo *quale*-crveno koje god prirode da je, jer je ovo nemogućnost, ne postoje dva svojstva već samo jedno. Slučaj identifikovanja vode sa H₂O nije analogan identifikovanju Qvau i Qc, jer u slučaju vode postojala je mogućnost da opis koji je korišćen kako bi se fiksirala referencija termina voda ne izdvoji H₂O, već neku drugu supstancu, XYZ na primer. Samo je slučaj što je u ovom svetu ovaj opis izdvojio upravo H₂O. Ipak nakon fiksiranja referencije ovaj termin koristimo rigidno. U slučaju identifikovanja fenomenalnih svojstava ne smemo postulirati dodatna svojstva (u slučaju vode to bi bila svojstva prozirnosti, bezmirisnosti itd.). Postuliranje fenomenalnog svojstva višeg reda samo

17 John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 17, 143.

bi ponovo uvelo problem koji bi fizikalizam morao da reši. Qvau i Qc su identični, pojmovi kojim ih izdvajamo ovo izdvajanje čine nužnim i nepogrešivim i iskaz koji tvrdi njihov identitet mora biti nužna istina. Ne postoji nikakvo dodatno fenomenalno svojstvo koje je kontingentno povezano sa Qvau, a koje nam omogućava fiksiranje njegove referencije. Ako bi ovakvo svojstvo postojalo morali bismo da objasnimo kakve je ono prirode¹⁸. Stoga, Peri će ovu zamislivost, da Qvau nije Qc, utemeljiti u jednoj mogućnosti koja se nalazi u blizini, a ne u mogućnosti da Qvau nije Qc u smislu da je moguće da je Qvau ili Qc u nekom drugom mogućem svetu izdvojilo neko drugo svojstvo koje bi zadovoljilo opise koji fiksiraju referenciju, jer ove opise u svakom svetu nužno zadovoljavaju ista svojstva.

Kako je onda uopšte moguće da ova dva pojma ne-koreferiraju? Oba pojma nepogrešivo izdvajaju isto svojstvo; prvi – fenomenalni pojam – čini to uz pomoć hjumovske ideje koja nužno odgovara odgovarajućoj senzaciji, dok drugi – psihološki pojam – čini to uz pomoć nužnih kauzalnih svojstava. Nije uopšte moguće da senzacija koju je Meri imala i njena hjumovska ideja zapravo odgovaraju nekom drugom subjektivnom karakteru, isto tako je nemoguće da ono što je uzrokovano viđenjem crvenih stvari ne bude subjektivni karakter viđenja crvenog. Denotirana svojstva su nužno identična, kako je onda moguće da je različita referencija ovakva dva pojma koja ne izdvajaju svoje objekte putem kontingentnih opisa, već putem nužnih karakteristika?

Jednoroz i C-vlakna

Na jednom drugom mestu¹⁹, na kojem se bavi modalnim argumentom uperenom protiv fizikalizma, Peri razvija jedno neuobičajeno semantičko stanovište, koje će nam pružiti odgovore na naše pitanje. Naime, on u svom semantičkom okviru omogućava terminima koji se odnose na prirodne vrste i prirodna svojstva da imaju jednu posebnu osobinu, a ta osobina je mogućnost istovremenog denotiranja i referiranja. Ovo je omogućeno time što se denotacija i referencija shvataju na jedan poseban način. Referencija termina je utvrđena kauzalnim lancem od izvora pojma i daljom primenom pojma, a uloga referencije (kao i “opisivanja”) je u doprinošenju propozicionalnom sadržaju. Sa druge strane denotiranje je vrsta designacijskog

18 J. J. C. Smart, “Sensations and Brain Processes”, *The Philosophical Review*, Vol. 68, No. 2, 1959, str. 148. Smart ovaj prigovor da senzacija može biti identifikovana sa moždanim procesom samo u slučaju da poseduje fenomenalno svojstvo koje ne poseduje i moždani proces pomoću kojeg jedna polovina identiteta može biti “prikovana” pripisuje Maksu Bleku. Videti i Ned Block, “Max Black's Objection to Mind-Body Identity”, *Oxford Review of Metaphysics* 3, 2006.

19 John Perry, *Knowledge, Possibility and Consciousness*, str. 178-188.

mehanizma, poput imenovanja u slučaju vlastitih imena. Denotiranje je dvostepeni mehanizam pomoću kojeg termin designira objekat putem konvencije tako što mu se pripisuju identifikujući uslovi koji potom vode do objekta, tako što određeni objekat zadovoljava konvencionalne identifikujuće uslove²⁰. Na ovaj način je u Perijevom semantičkom okviru omogućeno da pojam denotira jednu stvar ali da referira na drugu jer se denotacija i referencija nezavisno određuju.

Kada su u pitanju pojmovi Q_{vau} i Q_c , imamo slučaj da oni denotiraju isto svojstvo u svakom mogućem svetu, ali nije isključena mogućnost da u nekim svetovima referiraju na različita svojstva, tj. moguće je da njihova porekla i aplikandumi nisu isti.

Zato moramo razlikovati sledeća dva pitanja:

- 1) Da li naš Q_c pojam denotira istu stvar koja odgovara našem pojmu Q_{vau} i
- 2) Da li naša dva pojma koreferiraju.

Za sada je mogućnost razilaženja denotacije od referencije samo teorijska mogućnost, jer smo ustanovili da su ova dva aspekta pojmova nezavisni, ali i dalje nije jasno kada se ovakva mogućnost zaista i ostvaruje.

Zamislimo da je pojam jednoroga stvoren tako što ga je uzrokovalo posmatranje jedne manje egzotične, sigurno postojeće životinje – posmatranje kozoroga. Tako je ustanovljen pojam jednoroga čije je poreklo u kozorogu, a ne u jednorogu. Ali priči nije kraj, osim što je poreklo pojma jednoroga, koji u sebi sadrži opis četvoronoge životinje koja na glavi ima jedan rog, te koji denotira praznu klasu, ovaj pojam je i nastavljen da bude primenjivan na kozoroge. Svaki put kada bi lovci na jednoroge ugledali običnog kozoroga iz odgovarajućeg ugla i sa odgovarajuće daljine oni bi zaista mislili da vide jednoroga i svoj pojam su nastavili da primenjuju na kozoroge. Ovako je referencija pojma jednoroga očuvana, dok je njegova denotacija nastavila da designira nepostojeće entitete.

Na sličan način možemo da zamislimo kako je u neurofiziološkoj laboratoriji došlo do greške pri identifikovanju oseta bola i odgovarajućih fizičkih stanja. Tako je bol identifikovan kao stanje B_{13} , umesto kao stanje B_{52} koje je identično sa osetom bola. Ova identifikacija omogućila je formiranje psihološkog pojma bola čija denotacija nepogrešivo omogućava designaciju svojstva bola, ali čija je referencija neko drugo fizičko stanje. Pojam je dalje konsekventno primenjivan na stanje B_{13} , tako da svaki put kada bi se javilo stanje B_{13} , naučnici bi pomislili ili izgovorili “evo ga bol!”.

Ovim putem je objašnjeno kako bi prema Perijevom stanovištu bilo moguće da naš pojam Q_c koji denotira neko fizičko stanje X putem nekog uslova koji mora biti

20 John Perry, *Reference and Reflexivity*, Center for the Study of Language and Inf, 2001, str. 30-32.

zadovoljen, u ovom slučaju da je ovo stanje uzrokovano time što smo izloženi crvenim stvarima dok naše zdrave oči držimo otvorenim itd, ali čiji je stvarni izvor neko drugo stanje, stanje Y, zapravo referira na Y.

Vratimo se sada Merinom saznanju, tj. eliminaciji mogućnosti sa refleksivnog nivoa. Ako pokušamo da izrazimo refleksivni sadržaj koji je u pitanju (što Peri ne čini eksplicitno), a koji izražava kontingentnu činjenicu o nekoreferenciji Merinih pojmova, dobićemo sledeći iskaz:

7) Poreklo pojma Qvau koji Meri poseduje nije identično poreklu pojma Qc.

Iz 7) vidimo da je refleksivni sadržaj Merinog verovanja iz Martinine sobe kontingentni iskaz o poreklu njenih pojmova. I zaista kako bi uopšte moglo biti nužno da su porekla naša dva nezavisna pojma identična, u tome nema nikakve nužnosti, to je samo stvar slučaja. Pitanje koreferencije nije pitanje o identifikujućim uslovima, već empirijsko pitanje da li su izvori i aplikandumi naših pojmova identični.

Da li je Merino znanje sadržano u eliminaciji mogućnosti sa refleksivnog nivoa?

Međutim, šta se onda dešava sa našom izjavom na predmetnom nivou da su Qvau i Qc identični? Kako znamo da li je naša izjava tačna ili ne? Pa Peri će reći da je u takvim izjavama referencija pojmova data, ona ostaje neupitna, ona je učitana u sadržaj našeg verovanja ili iskaza. Ali šta ako je slučaj da naš Qc pojam zapravo ima pogrešnu referenciju, referenciju koja ne odgovara njegovoj denotaciji? To bi značilo da je naš iskaz netačan bez obzira na identifikujuće uslove koji su dati našim pojmovima. Dakle, ovakvim razdvajanjem denotacije i referencije otvara se mogućnost da iskazi identiteta koji su izraženi rigidnim designatorima, jer kako drugačije možemo nazvati ovakve pojmove i termine koji nepogrešivo, nužnim karakteristikama određuju designaciju, budu lažni! Štaviše, kako će Meri uspeti po izlasku iz sobe, sa otvaranjem ovakve mogućnosti, da eliminiše mogućnost nekoreferencije? Ovo pitanje je ključno za našu analizu. Meri po izlasku iz sobe ne čini ništa da otkrije koji je izvor njenih pojmova. Ona se ne vodi ovakvim pitanjima, ona ne ide duž kauzalnog lanca koji vodi od njene knjige, iz koje je naučila da postoji Qc, do čoveka koji je prvi upotrebio pojam Qc i ne upoređuje ovaj izvor sa trenutnim izvorom njene senzacije. Meri jednostavno ustanovljuje da njena trenutna senzacija, tj. referent njenog fenomenalnog Qvau pojma zadovoljava uslove koji figuriraju kao sadržaj njenog psihološkog Qc pojma. Ona otkriva da ono što je uzrokovano viđenjem crvenih stvari jeste ono što ona trenutno oseća. Otkriće, te i

novo saznanje, vodi se isključivo na nivou denotacije, a ne referencije. I dalje ostaje mogućnost da referent Q_c pojma ne bude isti kao i referent Q_{vau} pojma, jer je moguće da je izvor pojma Q_c neko drugo stanje a ne *quale* crveno. Meri izlaskom iz sobe uopšte nije u stanju da eliminiše zahtevanu mogućnost. Teško je zamisliti kako je moglo da dođe do ovakve greške, ali ova mogućnost mora da ostane prava mogućnost ako Merino saznanje treba da ima informativni karakter, a ujedno insistiramo na nužnosti identiteta koji se ustanovljava.

Možemo sada zamisliti Perijev odgovor na ovde iznesene argumente protiv njegovog shvatanja sadržaja fenomenalnog znanja. Peri može reći da iako je izvor pojmova bio različit da je sada aplikandum pojma Q_c isti kao i aplikandum pojma Q_{vau} , podsetimo se da je aplikandum pojma podjednako zaslužan za određenje referencije kao i njegov izvor. Međutim, da li se prvom primenom pojma na objekat različit od njegovog izvora ujedno menja i njegova referencija? Svakako da je odgovor: Ne. Uvek postoji mogućnost da neko pogrešno primeni pojam i ne možemo reći da je dovoljno da pojam počnemo da primenjujemo na neki drugi objekat kako bismo promenili njegovu referenciju.

Stoga ako se tvrdi da se informacija koju Meri stiče nalazi na refleksivnom nivou i da je ova informacija konstituisana kao eliminacija mogućnosti da naša dva pojma ne koreferiraju, onda moramo da prigovorimo da se ovakva eliminacija zapravo ne događa nakon njenog izlaska iz sobe. Jedina mogućnost koja je mogla biti eliminisana je mogućnost da naša dva pojma ne izdvajaju iste objekte, ali ova mogućnost nam od početka nije bila otvorena jer su pojmovi bili tako konstituisani da su nepogrešivo i nužno izdvajali iste objekte.

Iz ove analize proističe zaključak da se fizikalisti koji tvrde nužan identitet mentalnih i fizičkih stanja nalaze u jednako nezavidnoj poziciji kao i oni koji tvrde da je ovaj identitet kontingentan. I da se znanje koje Meri stiče jednostavno ne sastoji iz eliminacije ponuđene mogućnosti, te da potraga za sadržajem njenog novog verovanja mora da se nastavi ukoliko želimo da zaštitimo fizikalizam od prigovora zasnovanim na tezi o posebnom statusu fenomenalnog znanja.

Miljana Milojević
 Filozofski fakultet, Beograd

Miljana Milojević

Critique of the Reflexive–Referential Analysis of Phenomenal Knowledge

(Summary)

The main concern of this paper is John Perry's attempt to analyze phenomenal knowledge in a way that avoids the objection which states that the non-deducibility of this kind of knowledge leads to the ontological conclusion that physicalism must be false. The attempt in question determines the content of phenomenal knowledge with a help of the reflexive–referential semantic theory which enables us to explain a growth in knowledge without introducing new (non-physical) facts on the subject matter level as the object of this new knowledge. I will argue that even on the assumption that the case of phenomenal knowledge is just another case of recognitional knowledge, as Perry argues, the end result of the analysis suffers from unavoidable inconsistencies and the given analysis of the content of phenomenal knowledge proves to be incompatible with the basic assumptions of the central argumentation.

KEY WORDS: Phenomenal knowledge, *qualia*, reflexive contents, co-referring.